

Горбаль У. В.
*Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ОЛЕНА СТЕПАНІВ – ВИЗНАЧНА УКРАЇНСЬКА ВЧЕНА-ГЕОГРАФ

Проаналізовано наукову і суспільну діяльність визначного українського вченого-географа та громадського діяча Олени Степанів (1892-1963). Розглянуто її основні праці з географії України, геурбаністики та краєзнавства. Досліджено спогади зі шкільних та перед-воєнних літ.

Проанализировано научную и общественную деятельность выдающегося украинского ученого-географа и общественного деятеля Елены Степанов. Рассмотрено ее главные работы с географии Украины, геурбанистики и краеведения. Исследовано воспоминания с школьных и предвоенных лет.

The scientific and public activity of outstanding Ukrainian geographer and public figure Olena Stepaniv is analysed for the first time. The major works on Geography of Ukraine, geourbanization and country studies are suggested for consideration. Research, memories from school and pre-war years are published.

Про Олену Степанів написано багато, в основному про її участь у національно-визвольних змаганнях нашого народу у 1914-1921 роках. Проте ще нема поважного аналізу наукового доробку цієї визначної вченої – доктора філософії у ділянці історичного та географічного знання, доцента географії, члена й активного функціонера Наукового товариства ім. Шевченка, довголітнього Вченого секретаря його Фізіографічної комісії і Голови Термінологічної секції Географічної комісії, громадського діяча, просто – людини з великої літери.

Олена Степанів, як особистість і науковець, є багатовимірним феноменом, у якому відображалася складність соціально-політичного, національного і культурного становища України у першій половині ХХ ст. Вона уособлює непросту долю української географії і належить до грона вчених, девізом яких було: „В огонь підемо, горіти будемо, однак від своїх переконань не відмовимося” [4, с. 5].

У 1912 році Олена Степанів вступає до Львівського університету на філософський факультет, маючи намір спеціалізуватися в ділянках історії та географії. В стінах університету слухала лекції таких відомих вчених: Михайла Грушевського, Євгеніуша Ромера, Степана Рудницького. Навчання припинила І світова війна. В листопаді 1918 року змушена виїхати через Румунію і Угорщину до Відня, де в 1921 році закінчила університет із ступенем доктора філософії, захистивши докторську дисертацію на тему: „Розвиток і розподіл суспільства давньої Русі до половини ХІІІ ст.”

Праця була для Олени Степанів логічним продовженням її участі в українських

теорія і методологія

визвольних змаганнях. З 1921 року вона розпочала свою педагогічну діяльність в гімназії сестер Василіанок у Львові. В гімназії викладає цілу низку дисциплін – географію Польщі, Африки, Азії, Америки та Європи, давню історію Сходу, Греції й Риму, нову загальну історію України та Польщі, а також керувала краєзнавчою секцією історичного гуртка. Поза гімназією, як скаутмайстер, керувала пластовими вправами молоді, навчала пластунів географії та історії України. У гімназії організувала пластовий курінь імені Марти Борецької.

Патріотичному вихованню на теренах Західної України сприяла греко-католицька церква. Олена Степанів народилася і виховувалася у родині священника. Пані Ірина Давид у своїй статті "Олена Степанів. Тріумф і трагедія." так сказала про неї: "Олена Степанів – чарівна юна попадянка, одна із небагатьох галичанок, що відважились із зброєю в руках захищати національні інтереси свого народу" [2].

Галицький письменник і громадський діяч Осип Назарук так характеризував її: "Гарна на лице, гарно збудована, високоосвічена, з сильним і ніжним почуттям моралі й етики, з надзвичайно сильною волею, витривала на труди і невгоди". Письменниця Ірина Вільде у статті "Олена Степанів колись і тепер" писала про її духовний автопортрет: "Вона не тратила хвилини часу. Кожен день, від ранку до пізньої ночі, мав свій поділ годин, якого Олена точно придержувалася. Працювала вона тоді повнотою своїх молодечих сил і не чула втоми. Все було для неї гарне, цікаве і варте пізнання" [1].

У 1933 — 1935 роках працювала головою Ради Українського педагогічного товариства „Рідна школа” у Львові. Окрім того, Олена Степанів мала й інші громадські обов’язки й наукові заняття: була активним членом географічної комісії Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові й науково працювала в галузі економічної географії. Велику завантаженість працею відзначали її сучасники. Аналіз наукового доробку О. Степанів дає можливість виділити окремі аспекти її дослідницької діяльності: українознавчий, краєзнавчий, регіоналістичний, геурбаністичний, її монографічний, ресурсознавчий та ін.

Учена написала близько сотні наукових праць, більшість з яких із суспільної географії. Однак, треба мати на увазі, що низка праць О. Степанів з багатьох причин не були надруковані або були втрачені у советський період при арештах і депортаціях. Про них, їхній зміст і структуру, відповідність до наукових проблем часу можна судити лише опосередковано: за рецензіями на них, за згадками посиланнями на них самої О. Степанів чи інших авторів. Значним є внесок О.Степанів у географічне українознавство.

У міжвоєнні роки центральною проблемою географічних студій українських учених була географія України. Цю проблему поставив і частково розв’язав ще перед Першою світовою війною фундатор української географії Степан Рудницький. Він не лише здійснив

теорія і методологія

систематичні описи українських земель у межах національної території України, але й обґрунтував Україну як географічний феномен на фізичній карті Європи. Цей феномен, географічна окремість, територія, на погляд ученого, стала природним фундаментом формування української нації. А нація на своїй етнічній території повинна організувати національну державу. Своє геополітичне кредо С. Рудницький визначив коротко: „ідеалом українців є вільна Україна в її етнографічних межах”. Степан Рудницький був хрещеним батьком Олени Степанів як географа.

Коли Олена Степанів викладала у гімназії Сестер Василіанок (1921-1935), тоді у середньошкільній українській освіті Галичини і в діаспорі користувалися підручниками С. Рудницького „Україна – наш рідний край”. З кожним роком фактичний матеріал цієї книги старів, а тим часом треба було враховувати зміни, що сталися на демографічній та економічній карті України. Книга ж за ред. В.Кубійовича не була підручником, а радше своєрідною енциклопедією географічних знань про Україну.

У цих умовах Олені Степанів, яка довгі роки викладала, географію України у гімназії, не залишалося нічого, як самій узятися за написання навчального посібника з цієї дисципліни. І вона частково це зробила у 1938 р. Як бачимо, тут повний часовий збіг з роком видання фундаментальної книги В.Кубійовича. Інших праць О. Степанів, які б охоплювали усю національну територію України, на жаль, не написала. Та й та, що її розпочала О. Степанів, мала лише п'ять лекцій (збереглися чотири з них).

Нагадаю, що в подальшому аналізі йдеться не про монографію, словник-довідник чи навіть університетський посібник. Олена Степанів творила середньошкільний (гімназійний) підручник з навчальної дисципліни „Економічна географія України” чи – у тодішній термінології – „Антропогеографія України”. Тому він має усі змістові, методичні та структурні прикмети навчального посібника. **Поняттєво-категоріальний апарат** праці з географії України є значним. Серед категорій і понять, які передусім потребують уваги, поняття „Україна”, „географічне положення”, „український простір (територія)”.

Це може здаватися дивним, але ще у 30-х р. ХХ ст. ученим необхідно було обґрунтовувати як зміст, так і просторовий обсяг поняття „Україна”, „український”. Польська офіційна влада називала галичан, волинян, холмщаків та ін. західних українців не інакше, як „русінами” (мовляв, українці живуть східніше Збруча). Недарма в „Учительській Громаді”, де О. Степанів курувала програмні питання географічних предметів, боролися за офіційне вживання терміна „український” стосовно західних українців і західноукраїнських земель.

О. Степанів називає нашу країну „Україною” так, як це і робили С. Рудницький та В.

теорія і методологія

Кубійович. Тобто термін „Україна” вони вживали для позначення, як мінімум, таких реалій:

1) географічної країни, 2) національної території, тобто географічного простору суцільно заселеного українською нацією, 3) держави, тобто геополітичної організації українського народу у межах його національної території (в ідеальному випадку). Між цими трьома реаліями існують генетичний і функціональний зв'язки. Генетичною основою цих зв'язків є українська нація, що історично освоїла певну ділянку географічного простору і цим самим створила свою національну територію. А національна територія, за С. Рудницьким, є найважливішою основою української держави.

О. Степанів розуміла *складність* змісту поняття „Україна”. Але головним тоді було визначення *територіальних меж* українських; етнографічних земель, обсягу поняття „Україна”. Це було *політичним замовленням* з боку державницьких чинників. Саме тому так гостро реагували уряди країн-займанців на такі **праці** С.Рудницького, В. Кубійовича чи О. Степанів.

Тому для позначення просторового обсягу поняття „Україна” О. Степанів вживає термін „українські землі”. Для того часу це було оправданим, оскільки Україна була розділена між п'ятьма державами-займанцями - Росією (т. зв. УРСР), Польщею, Чехо-Словаччиною, Румунією та Угорщиною.

О. Степанів успішно використовує категорію **географічного положення** для означення „матриці” українських земель. Вона робить це у природногеографічних термінах („наші землі лежать головно в області Чорного й Озівського морів, тільки західна частина українських земель входить в Балтійську область, а південно-східна належить до безвідпливного простору Каспійського моря”). Для означення політико-географічного положення України розкривається приналежність різних її частин до окремих держав-займанців.

Але може найцікавішим з погляду обсягу поняття географічного положення стосовно України є використання терміну „математико-географічне положення”. Математико-географічне положення - це розташування країни на градусній сітці, що визначається координатами довготи і широти. Звичайно визначають координати крайніх точок - північної, південної, східної і західної. Але цього замало. О. Степанів не лише називає „випуклий чотирикутник” координат України (положення між 43° і 53° північної широти і 20° та 46° східної довготи), але й вказує, що українські землі лежать на 3° ближче до північного полюса (бігуна), ніж до екватора (рівника). А віддалення України від Атлантичного океану виносить 33° . Середній меридіан (полуденник) - 33° , а середня паралель (рівнолежник) - 48° , що пробігають посередині українських земель, перетинаються дещо на захід від Кривого Рогу.

теорія і методологія

Водночас Чигирин (тепер у Черкаській області) має найбільш центральне положення стосовно українських етнографічних земель. Ця істина підтверджена лише тепер у результаті складних математичних обчислень доц. В. Грицевича і старшого викладача Я. Кудлика.

Цікаво, як визначає О. Степанів *змістово* фізико-географічне положення України, у чомусь ідучи за С. Рудницьким, у чомусь за В.Кубійовичем, а часом додаючи й свої характеристики цієї позиційної риси наших земель. Вона називає п'ять особливостей цього положення: 1) на південному сході Європи; 2) на найкоротшому водному шляху Чорне море – Балтика; 3) над Чорним морем; 4) на вузьких вододілах між басейнами Чорного і Балтійського морів (Вісла – Дністер) і Азовського та Каспійського морів (Волга – Дон); 5) над чотирма найбільшими чорноморськими ріками – Дунаєм, Дніпром, Дністром і Доном.

Якщо оцінити фізико-географічне положення українських земель, підкреслює О. Степанів, то побачимо, що воно дуже корисне (вигідне). Бо дає можливість нашим землям мати добрі господарські взаємини не лише майже з цілою Європою, але й з Азією та іншими позаєвропейськими країнами.

Таким чином, у викладі О. Степанів географічне положення є *складним феноменом*, як чинник розвитку України, що у майбутньому великою мірою визначатиме його ефективність і пов'язаність з європейським, азійським світом та й у глобальному відношенні.

Чинник великомірності України зіграв з нею лихий жарт. І це підкреслювали як В. Кубійович, так і О. Степанів. Цей чинник був сприятливим не для інтенсивного, а для *екстенсивного шляху розвитку* країни. Наявність вільних земель на півдні і південному сході сприяли „вимиванню” людности з півночі і заходу України, які були відносно (аграрно) перенаселеними. Це не сприяло поглибленню внутрішньоукраїнського територіального поділу праці, інтенсифікації виробництва шляхом розвитку нових структурних частин господарства, наприклад, промислового.

Олена Степанів наголошує, що за величиною, обсягом площі українські землі поступаються у Європі лише Росії (718,3 тис. км²). Зазначимо, що С. Рудницький визначає мінімальну площу території України в 905 тис. км², а В. Кубійович суцільну територію в 728,5 км² [7, с.31]. Вплив великопростірності на інтенсивність господарського життя О. Степанів визначає так: „Наше господарське життя сформувалося в північно-західній частині українських земель, позбавленій засобів для розвитку інтенсивного господарства. Наше населення того простору, видячи на півдні й сході багаті незаселені простори, в приблизно тих самих кліматичних умовах, скерувало своє шукання не на інтенсифікацію господарського життя в районах давнішого заселення, а на стихійну хліборобську колонізацію нових районів”.

теорія і методологія

Ще однією науковою категорією, яку ґрунтовно використовує О. Степанів у своїх географо-українознавчих студіях, є категорія *класифікації*. Класифікація, як відомо, це виділення окремих груп (класів, кластерів) предметів, явищ або процесів на підставі подібності їхніх ознак. В економічній географії існує багато класифікацій одних і тих же явищ, що залежить часто від методологічних підходів авторів. Можна стверджувати, що О.Степанів у своїх студіях стояла на європейських позиціях того часу, враховуючи географічні реалії українських земель.

Однією з корінних проблем є класифікація чинників розвитку і розміщення господарства та населення. О. Степанів не була прихильником географічного детермінізму, згідно з яким розвиток, і розміщення господарства пояснювали природними чинниками. Вона стверджує, що „розвиток господарства залежить головно від двох основних чинників: 1) від природних обставин, які зумовлюють рід господарства і впливають на його характер; 2) від людини і ступеня її культурного розвитку, який робить її більш чи менш здатною до використання існуючих природних умов і цим самим – до творення та плекання поодиноких галузей господарського життя”.

Як бачимо, автор серед чинників господарського розвитку окремо виділяє чинник людської культури, який є історично змінним. Але для т.зв. недержавних (точніше бездержавних) народів О. Степанів виділила ще один клас чинників – політичні, тобто політику держав-займанців, під владою яких Україна перебувала протягом багатьох століть. У міжвоєнний період, коли українські землі були поділені між п'ятьма державами, кожна з них проводила свою економічну політику щодо розвитку загарбаної території України, і це не сприяло формуванню її єдиного господарського, соціального і культурно-національного цілого.

Далі О. Степанів підкреслює, що „ані Австрія, ані Росія не попірала (не підтримувала. – *Ред.*) розвитку промисловости на українських землях до світової (Першої. – *Ред.*) війни, як також розбудували на наших землях таку залізничну сіть, яка потрібна була для державних цілей, а не для господарського розвитку українських земель [7,с.33].

В тім самім дусі переведена була митна та податкова політика, яка руйнувала господарське життя українських земель”. І нарешті: „вже до великої війни здобувають держави чимраз більший вплив на керування господарським життям. Вони попірають тільки ті галузі господарства, які мають рацію існування з інтересу держави як цілості (а не з інтересу добра і римського народу)”. Водночас „у повоєнній добі впливи держави на господарське життя зросли ще більше. Держава не тільки порядкує господарське життя, але й організує та кермує ним. В СРСР заведене плянове господарство, де всі господарські

теорія і методологія

чинности підпорядковуються плянам, які виготовляє державна влада. Українці є позбавлені всякої свободи власної думки в організуванні господарського життя на своїй землі і мусять тільки виконувати сліпо надані згори зарядження”.

В геоукраїнознавчій праці О. Степанів категорія класифікації у явному і прихованому вигляді використовується і в інших випадках (напр. класифікація галузей господарства, природних ресурсів, типів господарювання тощо). Та у географії існує особливий тип класифікації – регіоналізація. *Регіоналізація* - це поділ земної поверхні чи суспільних явищ і процесів на ній на окремі відмінні і своєрідні частини. Найчастіше вона виступає у виділенні зон і районів. О. Степанів виділяє саме такі види регіонів –загальногосподарські (вона називає їх областями і галузеві (подає , на прикладі сільського господарства)).

Розрізняємо, - пише вона, - три головні області господарського, життя на наших землях: 1) лісово-тваринну, 2) хліборобську, 3) промислову. Ці області, хоч складаються з округів, розкиданих по різних просторах українських земель, творять, всетаки, одну цілість, бо виказують певні спільні господарські риси.

За О. Степанів, *лісово-тваринна область* займає північ України – Полісся, переважно західне, і гірські верховини (Карпатську, Кримську, Кавказьку); *хліборобська область* простягається головним чином у Лісостепу і частково в Степу; *промислова область* охоплює три райони, які „виступають на таких просторах українських земель, де в безпосередній близости знаходяться коло себе природні джерела енергії (вугілля, газ, нафтова ропа, сили, води) і сировина, потрібна для промислової переробки (наприклад, залізна руда, солі). Перший район – західний, підкарпатський, другий - східний, підкавказький, третій – середній, донецько-криворізьсько-дніпровсько-харківський”.

У своїй праці „Економгеографія українських земель” О. Степанів широко використовує *категорію зв'язків*, особливо причинно-наслідкових. Крім генетичних, сьогодні часто звертають увагу на структурні та функціональні зв'язки. Усі ці зв'язки відображають закономірності, в т. ч. і геопросторові, у розвитку явищ і процесів на земній поверхні.

Генетичні зв'язки - це відносини між чинниками (факторами) з одного боку і наслідками їх дії - з іншого. Зокрема О. Степанів пояснює ними рівень розвитку господарства в Україні загалом і в окремих її регіонах зокрема. Наприклад, якщо природні фактори у лісостеповій зоні, а точніше – у т. зв. „хліборобській області” загалом є сприятливим для розвитку сільського господарства, то соціально-економічні і політико-державні (політика держав-займанців) як чинник господарського розвитку – несприятливим чинником. Вирубання лісів мало також великий вплив на зміну підсоння, наводнення та на

теорія і методологія

родючість наших ґрунтів. Під впливом вирубування лісів висихають джерела, міліють ріки, балки - водорії нищать почву, клімат загострюється (літні спеки, вітри, мороз), наглі повені нищать людський дорібок, цілина яловіє. Вслід за тим йде брак палива та будівельного матеріалу. На українських землях в СРСР так порубано ліси, що будівельний матеріал треба довозити з північних околиць СРСР, а останніми часами вийшла взагалі заборона уживати в УССР дерева як будівельного матеріалу.

Особливим достоїнством праць: О. Степанів у сфері географічного українознавства було впровадження нею в науку **української термінології**. Звичайно наукові терміни з географії запозичували з іноземних мов, зокрема мертвих (латинська, грецька) чи живих (німецька, французька англійська). Великий вплив розвиненої німецької географії у кінці XIX - на початку XX ст. виявився в поширенні німецької термінології.

Терміни - це слова чи словосполучення, які використовують для позначення понять певної науки. Вони повинні відповідати певним лінгвістичним нормам і науковим принципам. Наприклад, такими принципами є: **правильна орієнтація** (термін повинен орієнтувати думку на відображене, а не суперечити йому); **систематичність** (термін і відповідне поняття повинні виступати не окремо, а в найтіснішому зв'язку з іншими у певній системі знання); **деривативність** (можливість утворювати на основі певного терміна інші терміни); **стилість** (краще, коли терміни не складні й не багатослівні); **милозвучність, граматична правильність, унікальність** (відсутність в цій чи в іншій науці); **можливість перекладу на іншу мову**.

О. Степанів вживала у своїх працях цілу низку термінів, в **українськості** яких не може бути жодних сумнівів, і які для сьогоденного користувача (навіть фахівця) можуть здаватися дивними. Насправді, більшість з них мають народну основу. Особливо багато таких термінів у природничій і математичній географії. Наведу деякі з них, даючи їх теперішні еквіваленти.

Математична географія: географічна ширина (**широта**), географічна довжина (**довгота**), бігун (**полюс**), рівник (**екватор**), рівнолежник (**паралель**), полуденник (**меридіан**). Як бачимо, тут усі терміни українські за походженням. Але їх сучасні паралелі різні за мовним першоджерелом: два перших – з російської, решта – переважно з латинської, але такі, що звучать як і російські (екватор, паралель, меридіан).

Фізична географія: поземелля (**поверхня**), різьба (**рельєф**), низ (**низовина**), горбовина (**горбогір'я**), доплив (**притока**), течва (**течія**), боровинні (**лісові піщані**) ґрунти, торфовина (**торфовище**), луги (**лісостеп**), чатинні (**хвойні, шпилькові**) ліси, скали (**породи**) та ін.

теорія і методологія

Більшість з них відрізняються від сучасних. Але частина сучасних звучить теж непогано, чи то по-українськи: поверхня, горбогір'я, низовина, притока, течія, торфовище, лісостеп, шпилькові ліси тощо. Але на жаль ці чудові українські терміни – це переважно кальки з російської: поверхня – поверхность, низовина – низменность, горбогір'я – холмогорье, притока – приток, торфовище – торфяное болото, лісостеп – лесостепь, порода – порода та ін.

Таким чином, можемо зробити висновок, що О. Степанів намагалася якнайбільше впровадити наукову українську термінологію, яка б відповідала літературній українській мові і традиціям терміновживання в українській науці. Водночас впадає у вічі, наскільки, нехай у досить невинних формах відбулося змосковщення української географічної термінології, а сама російська – у переважній більшості базується на західно-європейській.

Розглянувши внесок О. Степанів у дослідження географії України, зроблений нею у „Лекціях з економгеографії”, у підсумку можемо скористатися словами, сказаними нею стосовно книг „Наша Батьківщина” Івана Теслі: ці лекції характеризує „змістовність, багатство відомостей, систематичний і дуже точний розподіл матеріалу за згори наміченим пляном, гарна мова, легкий стиль, замилювання автора до обговорюваного предмету та велика сумлінність в опрацюванні”[5] .

З 1935 року доктор географії Олена Степанів почала працювати у Союзі українських кооперативів. Завдяки організаційним здібностям, науковому авторитету й сильному характеру вона чітко керувала службовцями, яких під її керівництвом працювало понад 100. При цьому вона часто виїжджала у населені пункти рідного краю з просвіт-ницькою діяльністю, писала наукові праці. Її прізвище зустрічається в багатьох виданнях, починаючи з 1935 року. Першими науковими працями вченої були: „Населення Галичини в 1869, 1900, 1921,1931 роках разом з картами”, „Економічна географія українських земель 30-х років”, „Кооперативи здоров'я, їх завдання, організація та історія”.

Добре володіючи німецькою, французькою, англійською мовами, Олена Степанів цікавилась розвитком кооперації у інших європейських країнах та намагалася познайомити українського читача з міжнародним досвідом у таких працях, як „Німецька споживча кооперація”, „Французька споживча кооперація”. Короткий період становлення української національної суспільної географії, розпочатий у 1905 р., закінчився у 1937-1938 рр. виданням колективних праць галицьких і наддніпрянських учених – „Атласа України й сумежних країв” (1937) та „Географії українських й сумежних земель” (том I. Загальна географія) (1938) за редакцією доцента Ягеллонського університету Володимира Кубійовича.

теорія і методологія

Заслуговеє на увагу ще одна сторона діяльності Олени Степанів. Вона редагувала праці багатьох молодих вчених у галузі географії. Наприклад, Ю. Студинського про історію міжнародної торгівлі „Мандрі в господарський світ”, „Нариси з історії української промисловості” В. Січинського. У той же час вона продовжує роботу над географічними нарисами про Львів і Київ до книги „Географія України і суміжних земель” за редакцією відомого географа Володимира Кубійовича. Перший том книги з’явився у 1939 році у Львові, а другий через початок другої світової війни не був виданий.

Олена Степанів не лише використовувала карти і картосхеми інших авторів, але й сама їх створювала, користувалась різноманітними картографічними способами і засобами. О. Степанів виконала приблизно 50 карт і картосхем, що були складовою частиною як рукописів, так і публікацій. Їх пошуки, систематизація і аналізи дадуть можливість розкрити ще одну грань науково-географічного таланту вченої.

У 1941-1944 роках працювала керівником статистичного бюро міста Львова, одночасно викладала в гімназії. По лінії громадських обов’язків вона в 1942-1944 роках намагалася опікуватися полоненими, яких тримали німці в таборах недалеко Львова, а також львівськими шпиталями для військовополонених. Деколи їй вдавалося рятувати людей-вихідців із Західної та Східної України. На превеликий жаль, це не перешкодило одному лейтенантові, якого вирвала з лабет смерті вчена-Степанів, у післявоєнні роки писати доноси на неї до НКВС.

В цей час, побоюючись сталінських репресій, західноукраїнська інтелігенція масово залишає свої рідні місця і починає важкий шлях еміграційних поневірянь. Пропонували і Олені Степанів виїхати на Захід, та вона твердо стояла на своєму і заявляла: „Я залишаюсь з своїм народом”. Після війни аж до 1946 року вона працює старшим науковим співробітником і завідувачем сектору економіки промисловості Львівського відділу економіки Академії наук, доцентом кафедри економічної географії Львівського університету. Степанів була автором понад 70 праць, з яких надруковано близько 50, зокрема роботи з економічної географії Галичини „Люди і земля. Населення Галичини” (1938), „Трудові резерви Львівщини” (1947), монографії „Сучасний Львів” (1943), яка чотири рази перевидавалася (1953, 1992, 2002, 2003), нариси „Мандруймо по рідному краю” (1943) та „Архітектурне обличчя Львова” (1945), підготувала географічні нариси про Львів і Київ, залишила спогади „Напередодні великих подій. Власні переживання і думки 1912-1914 рр.”, „Дністер – важлива транспортна магістраль” (рукопис, 1948р., опублікований у 2003 р.), а також геополітична мініатюра „Крим: ключ Чорного моря” (1943).

Період утвердження суспільної географії можна продовжити ще на п’ять літ після 1938

теорія і методологія

р. Справді, 1938-1943 рр., – це був час її творчого спалаху як науковця. Вже у 1938 році О. Степанів пише серію лекцій з антро-погео-графії України, готує до II тому „Географії...” В. Кубійовича географічні нариси про столичні міста – Київ і Львів; нарешті, видає у 1943 р. фундаментальну книгу „Сучасний Львів” [3].

Авторка намагалася зобразити місто та його оточення в різноманітних ракурсах, про що переконливо доводять заголовки розділів: „Віки говорять” (історія), „Земля говорить” і „Життєвий простір” (географія), „Місто на шляху” (демографія та економіка) і „Устаткування міста” (міське господарство). Хоч від часу видання книжки минуло понад 50 років, та вона і далі залишається актуальною. Українська географічна наука, як радянська, так і діаспорна, не змогла підготувати кращої книги. Завдяки об’єктивності й стислому викладу, підбору даних, вона й далі залишається в першому ряді кращих наукових досягнень, присвячених містові Лева, з іменем якого також і сьогодні пов’язано багато національних мрій, сподівань.

Вершиною краєзнавчо-регіоналістичної творчості О. Степанів можна вважати її працю „Крим: ключ Чорного моря”, надруковану 1943 р., в якій вона розкриває визначальну роль Кримського півострова у південному геополітичному напрямі України. Її кредо: „У чийх руках висунений у море Кримський півострів, той не тільки має право захопити чорноморські шляхи, але й стати паном цілого півдня Східної Європи. Тільки той, хто буде паном Криму і матиме вільну дорогу крізь босфорські ворота до світових шляхів, буде володарем Чорного моря та півдня Східної Європи.

Природних, затишних і добре захованих пристаней Криму, і в першу чергу воєнної твердині Севастополя, не заступить Одеса ні Миколаїв, Херсон чи Ростів.” [6, с. 53]. Як актуальні ці слова сьогодні!

Фіналом наукової праці О. Степанів стала фундаментальна праця „Дністер – важлива транспортна магістраль” (1948). У першому розділі „Дністер і його притоки” О. Степанів висвітлює особливості усєї системи басейну Дністра – одинокої ріки, як вона пише, що бере свій початок на гірському терені і перепливає дуже різні за геоморфологічною структурою райони. О. Степанів простежує морфологічні особливості Дністра від витоків до впадіння його у Чорне море.

Другий розділ під назвою „Басейн Дністра” присвячений дослідженню делімітації території, що дронується цією річкою.

У третьому розділі йдеться про головні чинники, що зумовлюють режим Дністра: клімат, ґрунти, гідрогеологію, рослинний світ. Особливий статус має людська діяльність: регулювання стоку, осушення території, водокористування та ін.

Ці три розділи характеризують особливості природного доквілля басейна Дністра.

теорія і методологія

Наступні два розділи дають уявлення про політико-адміністративний устрій (поділ басейну між Україною і Молдовою), населення території (7 млн. мешканців), урбанізацію, розселення населення та господарство (п'ятий розділ).

О. Степанів робить такі висновки:

- у басейні Дністра є великі запаси якісної мінеральної сировини, яка уможливить розвиток різних галузей хімічної промисловості, промисловості будівельних матеріалів, поліграфічної;

- розміщення родовищ мінеральної сировини на терені басейну нерівномірне.

Певне місце у праці посідає характеристика сільського господарства території басейну Дністра, особливо його регіональна спеціалізація.

Завершується об'ємна праця О. Степанів шостим розділом „Судноплавство Дністра, його історія і перспективи”. В ньому вчена простежує історичні процеси заселення басейну, розвитку господарства і торгівлі та зміну транспортно-комунікативних функцій Дністра, особливо від часів Галицько-Волинського королівства. Підкреслюється, що в нових умовах водотранспортна дністровська магістраль може відіграти свою роль лише у взаємодії з іншими видами транспорту.

Ця праця стала вершиною комплексної географічної характеристики великого регіону [4, с. 67 – 69].

У 1946 році була вивезена в „почесну” депортацію до Києва, де працювала науковим співробітником відділу географії інституту економіки Академії наук УРСР. В 1948 році їй вдається повернутися до Львова, але ненадовго.

В грудні 1949 року була заарештована. Без суду, за 10-річним вироком Особливої наради при Міністерстві державної безпеки СРСР тяжко працювала у мордовських спеціальних таборах.

Горда й мужня українка гідно пережила всі страхіття, що випали на її драматичну долю. Влітку 1956-го, під час „хрущовської відлиги” в табірному одязі повернулася до Львова разом зі своїм сином Ярославом, який перебував ув'язнення на смертоносних казахстанських копальнях.

Повернувшись додому у рідний Львів, вже не мала можливості займатися науковою працею. Ще сім коротких років накувала їй сива зозуля. А 11 липня 1963 року перестало битися мужнє серце колишньої хорунжої Українських Січових Стрільців та четаря Української Галицької Армії, доктора філософії, доцента кафедри економічної і соціальної географії Львівського університету.

Вона весь свій вік горіла, боліла людською долею, рано посивіла на чужому горі,

теорія і методологія

хоча й свого вистачало. Жила Україною та для України. Вшановуючи пам'ять української громадської діячки, героїні національно-визвольних змагань, Олени Степанів, ми маємо наслідувати її приклад патріотизму й відданості, наполегливості й вірності в розбудові Української держави, ідеєю якої сповнювала вона все своє життя.

Кожен народ пишається такими жінками, бо це – ознака цивілізованої нації. Шануймо свою історію і самі будемо в пошані. А на одному з місць, у ряді Насті Лісовської, Марусі Чурай, Лесі Українки, Ольги Басараб, Олени Теліги слід поставити Олену Степанів. Вона це заслужила своїм життєвим подвигом, жертвним життям в ім'я України.

Спроби присипати пилом забуття цю постать нічого не дали – проскрибоване ще не так давно ім'я чимраз частіше повертається на шпальти журналів і газет. Багато сторінок військової та громадської біографії Олени Степанів вимагає ще докладного висвітлення. Життя її як науковця-географа ще чекає своїх дослідників.

Сьогодні Україна пам'ятає про свою славетну дочку – героїню, страдницю, вчену, освітянина. Її світлій пам'яті ми вклоняємося. Перегортаємо наукові сторінки книги життя нашої Героїні. Перегортаємо з надією, бо земля, яка породила таку Велику жінку, має Велике Майбутнє.

Література

1. *Вільде І.* Олена Степанів колись і тепер // Жіноча доля. – Коломия, 1930. – Ч. 9-10.– Травень. – с. 14-15.
2. *Давид І.* Олена Степанів. Триумф і трагедія. Львівський історичний музей. Наукові записки. Випуск 1. Львів, 1993. – 150 с.
3. *Дашкевич Я.* Олена Степанів та її "Сучасний Львів ". Путівник. Олена Степанів.– "Сучасний Львів ". Львів: Видавничий центр "Фенікс", 1992.– С. 125-126.
4. Доктор географії Олена Степанів / Упор. *О. Шаблій.* – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 324 с.
5. *Степанів О.* „Наша Батьківщина” // Дорога Ч. 5. Львів, 1943. – с. 78.
6. *Степанів О.* Крим (ключ Чорного моря) // Дорога. 1943. Ч.4. – с.57
7. *Шаблій О., Вісьтак О.* Науковий внесок Олени Степанів у дослідження географії України: Матеріали науково-практичної конференції. Олена Степанів – борець за незалежну Україну. – Львів: Українська академія друкарства, 2003. – 108 с.

Савчук І.Г.

Інститут географії НАН України

ТИПИЗАЦІЯ МІЖДЕРЖАВНИХ ФУНКЦІЙ МІСТ¹

Проведене дослідження міждержавних функцій міст дозволило сформулювати авторські теоретико-методологічні підходи та розробити методику їх вивчення з позицій географії. Було обґрунтовано обрання головних і додаткових типологічних показників

¹Дослідження проведено у рамках міжнародної науково-дослідницької групи «Міські простори і мережі» (Розпорядження Президії НАН України №160 від 13.03.2014 р).